

УДК 94 (438).081

Роман ЗВАРИЧ

СУДОВА РЕПРЕСІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН СТАНИСЛАВІВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА У СКЛАДІ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

У статті розглянуто особливості репресивного судочинства в державній політиці Другої Речі Посполитої щодо національних меншин. Основна увага приділена діяльності надзвичайних судів у Східній Галичині та їх роль у винищенні українців. Зазначаються деякі аспекти судово-поліційної репресії на землях Станиславівського воєводства.

Ключові слова: Друга Річ Посполита, судочинство, надзвичайні суди, національні меншини, Східна Галичина, Станиславів.

11 листопада 1918 р. представники німецького командування підписали перемир'я з Антантою, визнавши поразку Німеччини в Першій світовій війні. Розбита у війні учасниця Четвірного союзу Австро-Угорська імперія почала зазнавати краху внаслідок самостійницьких рухів народів. Галичина, землі якої входили до складу колишньої монархії на правах автономії, опинилася перед загрозою поневолення новоствореною польською державою. Майбутнє нового світового устрою вирішувалося на Паризькій мирній конференції. Постановою від 25 червня 1919 р. країни Антанти дозволили Польщі тимчасово окупувати Східну Галичину з подальшим наданням автономії та забезпеченням національних прав населення. Таке трактування призвело до масового політичного, етнічного, культурного й національного терору, спрямованого на інтеграцію землі галицьких українців у польську державу.

У державній політиці Другої Речі Посполитої значне місце посідала судова система. Судочинство застосовувалося як легітимний спосіб відновлення та утвердження незалежної польської держави і як механізм політики польського окупаційного режиму в багатонаціональній Галичині. Метою статті є спроба проаналізувати особливості репресивного судочинства щодо національних меншин і місце надзвичайних судів в державній політиці Другої Речі Посполитої.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких розглядається обрана проблематика дає змогу виокремити наукові праці таких дослідників як О.Субтельний¹, О.Зайцев², М.Кугутяк³, В.Комар⁴, М.Литвин⁵, Б.Тищик⁶, І.Гловацький⁷, Л.Соловка⁸, О.Єгрешій, Л.Дрогомирецька, Н.Храбатин⁹ та інших. Питому вагу у розгляді судочинства Другої Речі Посполитої становлять документи Державного архіву Івано-Франківської області та інших архівних установ України. Напрямок державної політики щодо національних меншин часів польської інтервенції висвітлено у нормативних актах Другої Речі Посполитої, а також у часописі міжвоєнного періоду – “Діло” та інших виданнях. Проте судова репресія національних меншин у складі Другої Речі Посполитої, зокрема на теренах Станиславівського воєводства, є малодослідженою.

28 жовтня 1918 р. у Кракові була створена Польська ліквідаційна комісія, одним із завдань якої було взяти під контроль та приєднати землі всієї Галичини (і української частини також) до польської держави¹⁰. Цей тимчасовий орган очолив лідер партії Польське стронніцтво людове – “П'яст” В. Вітос. 27 листопада 1918 р. за розпорядженням Польської ліквідаційної комісії і 21 грудня 1918 р. за розпорядженням Тимчасового Урядового комітету були створені надзвичайні суди¹¹. Тогочасною термінологією їх називали “наглими судами”. Це так звані військово-польові суди (sąd doraźne), основною метою діяльності яких було жорстоке придушення непокори польській владі без будь-якого слідства чи судового процесу.

Проблема національних меншин упродовж цілого періоду існування Другої Речі Посполитої так і не була вирішена. Українці становили найбільшу частку національних меншин у міжвоєнній Європі і були найбільшою загрозою розширення впливу Другої Речі Посполитої у Східній Галичині. Після польської окупації Східної Галичини широко застосовувалося масове загарблення всього, що стосувалося українського. Аж до початку Другої світової війни польське населення як і влада Другої Речі Посполитої сповідували переконання того, що слово

“український” “незаконнонароджене” колишнім окупантом – Австрією: “Українізм – це лише штучно створений Австрією напрямок, який своїм вістрям спрямований проти Польщі”¹².

Національний склад населення Станиславівщини в 1931 р. становив 1 243,8 тис осіб, з них: українці – 908,6 тис (73,1 %), поляки – 207,5 тис (16,7 %), євреї – 117,3 тис (9,4 %), інші національності – 10,4 тис (0,8%)¹³. За польськими даними, в країні налічувалось 69,2 % поляків, 14,3 – українців, 7,8 – євреїв, 3,9 – білорусів, 3,9 – німців, 0,9 % інших національностей; національні меншини становили 30,8 % усього населення країни¹⁴. Офіційна статистика Другої Речі Посполитої свідомо применшувала показники чисельності національних меншин. Вважаємо, що політика асиміляції, “польського осадництва” та пацифікації, польського окупаційного терору у Східній Галичині мала на меті втілити в реальність цинічно занижені показники чисельності української меншини в багатонаціональній Другій Речі Посполитій.

Часопис “Діло” на своїх сторінках у 1922 р. подав інформацію про те, як польський поліціант напав на студента на залізничній станції Коршів і зірвав відзнаку (тризуб). При тому кричав, що немає зараз України (“teraz nima Ukrainy”)¹⁵. Зазначалося також, що на сесії вїттів у Коломиї комісар Пйонтак пояснював виборчу ординацію. На сесії запротестував проти виборів у Східній Галичині вїт з Слободи лісної, але комісар пригрозив, що його усуне, а вїттом призначить поляка¹⁶. Органи влади Другої Речі Посполитої використовували у державній політиці всі можливі способи “умиротворення” будь-якого прояву національної свідомості, захисту національних інтересів, ідентичності й автономності з боку непольського населення.

30 січня 1920 р. було скасовано Галицький крайовий сейм і крайовий виділ, а їх майно переходило в руки польських властей. Будинок сейму став власністю Львівського університету, перейменованого в університет Яна Казимира. У березні 1920 р. заборонено вживати терміни “Галичина”, “українець”, “український”. Запроваджено штучну назву “Східна Малопольща”¹⁷. Епоніми “русин”, “русинський”, що вже стали анахронізмами, використовувалися владою для демонстрації існування нібито окремого від українців Наддніпрянщини народу¹⁸. Польський націоналіст та противник українства Р. Дмовський вважав, що український народ “не має ні почуття тієї політичної індивідуальності, яка може розвинути тільки в разі існування держави протягом століть, ні чіткої свідомості своїх окремих політичних інтересів, ні навіть уявлення, як повинна та самостійна Україна виглядати: його ідеал – то властива фраза, якій життя не дало змісту і яка виникла через наслідування інших”¹⁹.

Єдиний порядок організації діяльності надзвичайних судів у всіх воєводствах Другої Речі Посполитої встановлено розпорядженням президента від 19 березня 1928 р.²⁰. Судовий розгляд справ у цих судах тривав не більше трьох днів, у разі притягнення до відповідальності більше ніж одну особу – розгляд продовжувався на один день за кожного підсудного. Загалом увесь строк розгляду не міг перевищувати восьми днів. До надзвичайного суду входили три судді окружного суду.

Особливістю надзвичайного судочинства була прискорена процедура розгляду справ. Про кожний вчинок, що підлягав надзвичайному розгляду із зібраними відомостями та доводами, органи безпеки повідомляли окружного прокурора (ст. 10). Проведення відбувалося без слідства. Але прокурор міг здійснювати досудове розслідування безпосередньо сам чи за посередництвом поліції, суддів-слідчих або суддів гродських. Разом із актом, що окреслював вину прокурор повинен був винести розпорядження про арешт обвинуваченого, якщо цього не було здійснено і це не підлягало оскарженню (ст. 20). У разі проведення слідства, вже здійснювався арешт на підставі рішення слідчого-судді чи судді гродського суду, які направляли прокурору протокол допиту арештованого (ст. 12, §1). Не могло бути також оскаржене і рішення військово-польових судів (ст. 25, §1). Внаслідок того, що Конституція 1921 р. була визнана “найдемократичнішою” в той час, передбачалося все ж таки можливе скасування рішення надзвичайного суду, але тільки смертну кару у разі помилування президентом Другої Речі Посполитої (ст. 25, §2). Смертний вирок виконувався через двадцять чотири години після його оголошення (ст. 26). “Демократичність” таких положень суперечить основоположній zasadі співіснування людей – гуманності, яка ставить на перше місце людину чи групу людей незалежно від чисельності її складу у суспільстві, їхні права та інтереси, в тому числі на захист національно-культурної самобутності, економічної свободи, політичної незалежності.

Якщо обвинуваченого визнавали винним у вчиненні злочину, за який у звичайному судочинстві передбачалося позбавлення волі понад п'ять років, а не застосування смертної кари, то в надзвичайному – виносилися смертні вироки (ст. 32). Так було розстріляно десятьох українських священиків, серед них Лопатинського, Заторського, Галібея, Сухаровського²¹. Відомий український державний й громадсько-політичний діяч Іван Макух згадував: “Польське військо вистрілювало українців, селян інтелігентів, без ніякої причини в цілім ряді громад аж по Збруч. Так загинули тисячі. Палили хати. Грабували майно. Між іншим, без ніякого суду польське військо розстріляло композитора о. Остапа Нижанківського, о. Захарію Підляшецького і його сотрудника в Монастириськах державного секретаря земельних справ ЗО УНР Михайла Мартинця з цілою урядовою місією. Винищити українську інтелігенцію – це було перше завдання польської адміністрації та поліції. Майже всю українську інтелігенцію і свідоме селянство запроторено в концентраційні табори”²².

Про жорстокість польського репресивного судочинства свідчить кількість засуджених до смертної кари. У період з 1919 р. по 1928 р. чисельність смертних вироків становила понад 1 тис.²³

Бували випадки, за яких позбавлялися права навіть на прискорений безжалюгідний “наглий суд”. Дізнаємося із таємної інструкції генерала дивізії й інспектора 5 армії Станіслава Галлера військам цієї армії про боротьбу зі збройними загонами (українськими повстанцями) на території Галичини, в якій уповноважено ініціативно вступати і застосовувати зброю без дотримання певних формальностей. Наводився приклад, коли військова частина після розбиття українських повстанців схопила кілька озброєних “бандитів” і, замість розстріляти їх на місці, передала судовим властям для військово-польового судочинства. Далі трапився випадок, що по військовому патрулю стріляли з села. Щоб розвіяти всякі сумніви, наказувалося військовим частинам кожного “бандита”, схопленого на гарячому чи озброєного, або кожного, кому доведено, що належить до “банди”, негайно розстріляти²⁴.

Згадуваний С.Галлер отримавши мандат на пацифікацію Східної Галичини у листі Львівському апеляційному судові вимагав посилити пацифікацію Західної України шляхом розгортання діяльності надзвичайних судів, в якому наголошував, що надзвичайний стан і надзвичайні суди мусять бути зняряддям гострим, як ніж. Погроза їх застосування мусить залякати і витверезувати. Лист ішов під грифом “таємно”²⁵.

Українці масово підпадали під судово-поліційну репресію. У Станиславові поліція арештовувала десятки селян лише за те, що вони виписували пресу, яка не сприймалася владою Другої Речі Посполитої. На пошті було встановлено контроль за тим, хто і які часописи передплачував²⁶. Національне гноблення українців поширювалося і в системі судових органів. У зв'язку з декретом про скасування неусувальності суддів на один місяць²⁷ у Коломийському окружному суді відправили “в стан спочинку” голову Коломийського окружного суду Дроздовського, дістали пенсійні декрети окружні судді Вінтоняк, Сельський і Тимкевич, у Косові відправили у відставку суддю Кипріяна Левицького, а в Кутах – суддю Левицького. У Станиславівському окружному суді крім голови суду Метеллі пішли у відставку ще такі судді-українці: Барановський і Крупка²⁸.

У 1935 р. міністерство юстиції запросило у прокурора Львівського апеляційного суду інформацію про діяльність судів на Гуцульщині. В ній необхідно було подати відомості про те, яку релігію сповідають працівники прокуратури окружних судів. Виявилося, що в прокуратурі окружного суду в Станиславові всі п'ять прокурорів, шість секретарів та один службовець – поляки-католики²⁹. Більше того, польська адміністрація не гребувала навіть арештами греко-католицьких священиків. Так, на початку березня 1920 р. у Станиславові польською поліцією було заарештовано греко-католицького пароха о. Степана Юрика, траплялися численні наруги й над українською та єврейською інтелігенцією міста, поліціанти чинили безчинства навіть у шпиталях³⁰. За свідченнями четаря Української Галицької Армії Ковальчука про польський окупаційний режим на Станиславівщині, поляки не щадили ані тяжкохворих, ані інвалідів, бо їх зразу посадили в тюрму польового суду³¹.

Судове переслідування за ознакою українства торкалося навіть послів Сейму. Із архівних документів дізнаємося про повідомлення коменданта Косівського повіту до прокуратури Коломийського окружного суду, в якому зазначалося, що 5 серпня 1928 р. з нагоди святкування

Тараса Шевченка посол Остап Луцький зібрав віче в кількості 2 тис осіб і підбурював до від'єднання частини землі Другої Речі Посполитої та створення самостійної української держави. Свою промову посол Остап Луцький мотивував тим, що 14-ти мільйонний український народ не хоче належати і далі залишатися під ярмом польського панування. Далі заявляв, що український народ мусить демонструвати силу цілому світу для повернення собі свободи і створення “Незалежної Самостійної Соборної Української Республіки”, тому що земля, яку поляки неправомірно зайняли, є земля українська і на ній має створитися своя власна держава і не допустити, щоб 14-ти мільйонний народ український стогнав під іноземним пануванням³². На підставі цього слідчий суддя Коломийського окружного суду своєю постановою визнав такі діяння, що мають всі ознаки складу злочину державної зради³³. 5 лютого 1930 р. кримінальну справу проти Остапа Луцького було закрито за відсутності “потерпілого” (“pokrzywdzonego”) і на підставі клопотання прокурора про скасування кримінального переслідування³⁴.

Про тенденцію судових репресій в цілому дають уявлення про кількість ув'язнених у різні роки: у 1928 р. – 29796 осіб, у 1932 р. – 37992 осіб, у 1934 р. – 48444 осіб, у 1936 р. – 55336 осіб, у 1938 р. – 68008 осіб, у 1939 р. – 70520 осіб.

На землях Галичини було вдвоє більше засуджених за злочини, ніж у центральних і східних воєводствах Польщі при значно меншій кількості галицького населення. Левову частку в цих цифрах склали політичні злочини як прояв національно-визвольної боротьби українського народу за своє національне й політичне визволення³⁵. За неофіційними даними, як відзначалося на засіданні парламенту, в Другій Речі Посполитій станом на 1926 р. було близько 6 тис. політичних в'язнів³⁶.

Наведений огляд особливостей репресивного судочинства і статистичні дані дають змогу розкрити напрямки державної політики Другої Речі Посполитої щодо національних меншин, зокрема в Станиславівському воєводстві. У цілому система судочинства Другої Речі Посполитої була активним інструментом політичних репресій у Східній Галичині, надзвичайні суди виносили вироки у справах проти політичних опонентів, національно-визвольного руху українського народу, всіх, хто не підкорявся польській окупаційній владі.

¹ Субтельний О. Україна: історія / Орест Субтельний // пер. з англ. Ю. І. Шевчука; вст. ст. С. В. Кульчицького. – К. : Либідь, 1991. – 512 с. : іл.

² Історія України / відп. ред. Ю. Сливка; кер. авт. кол. Ю. Зайцев. – Вид. 3-тє, перероб. і доп. – Львів : Світ, 2002. – 520 с. : іл.

³ Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / Микола Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.

⁴ Комар В. Політика Польщі щодо українців Галичини (1919–1939 рр.): основні напрямки та етапи / Володимир Комар // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 290–295.

⁵ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / Микола Литвин. – Львів : Ін-т українознавства НАНУ ; Ін-т Центрально-Східної Європи, 1998. – 448 с.

⁶ Тищик Б. Й. Польща: історія державності і права (X – початок XXI ст.) / Б. Й. Тищик. – Львів : Світ, 2012. – 512 с.

⁷ Гловацький І. Ю. Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині (1921–1939 рр.) / І. Ю. Гловацький. – Львів : Тріада плюс, 2003. – 348 с.

⁸ Соловка Л. Етнодемографічні наслідки геноцидів на Прикарпатті середини ХХ ст. / Любов Соловка // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2011. – № 18–19. – С. 262–268.

⁹ Єгрешій О. Станиславів у складі Другої Речі Посполитої / Олег Єгрешій, Людмила Дрогомирецька, Наталія Храбатин // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2011. – № 18–19. – С. 55–67.

¹⁰ Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923 [Текст] : ілюстрована історія / голов. ред. і кер. авт. кол. М. Кугутяк. – Львів ; Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2008. – С. 127.

¹¹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України), ф. 205, оп. 1, спр. 3, арк. 68.

¹² Jabłoński J. Burza od wschodu / J. Jabłoński // Tęcza. – 1932. – № 9. – S. 52.

- ¹³ Соловка Л. Етнодемографічні наслідки геноцидів на Прикарпатті середини ХХ ст. / Любов Соловка // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2011. – № 18–19. – С. 262.
- ¹⁴ Тищик Б. Й. Польща: історія державності і права (Х – початок ХХІ ст.) / Б. Й. Тищик. – Львів : Світ, 2012. – С. 191.
- ¹⁵ Новинки. Зривають українські відзнаки // Діло. – 1922. – 3 верес.
- ¹⁶ Новинки. Передвиборча дискусія // Діло. – 1922. – 2 верес.
- ¹⁷ Над свіжою могилою ... // Діло. – 1935. – 12 лип.
- ¹⁸ Комар В. Політика Польщі щодо українців Галичини (1919–1939 рр.): основні напрямки та етапи / Володимир Комар // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 290–291.
- ¹⁹ Wapiński R. “Narodowa Demokracja” / R. Wapiński. – Warszawa. – Kraków. – Gdansk, 1980. – S. 7.
- ²⁰ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. o postępowaniu doraźnem // DzURP, 1928. – Nr. 33. – Poz. 315.
- ²¹ Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1 (1929–1939) / П. Мірчук ; за ред. Степана Ленкавського. – Мюнхен ; Лондон ; Нью-Йорк : Українське видавництво, 1968. – С. 18–19.
- ²² Макух І. На народній службі / д-р. Іван Макух. – Дітройт : Видання Української Вільної Громади Америки, 1958. – С. 268–269.
- ²³ Encyklopedia prawa obowiązującego w Polsce / Pod red. Peretiatkowicza. – Poznań, 1925. – S. 317.
- ²⁴ Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО), ф. 2, оп. 1, спр. 105.
- ²⁵ ЦДІАЛ України, ф. 151, оп. 1–а, спр. 824, арк. 7–8.
- ²⁶ Posłowie rewolucyjni w Sejmie. Lata 1920–1935. Wybór przemówień, interpelacji i wniosków / Kol. red. T. Daniszewski (red. odp.), G. Iwański, M. Minkowski. – Warszawa : Książka i wiedza, 1961. – S. 498.
- ²⁷ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 23 sierpnia 1932 r. w sprawie upoważnienia władzy mianującej do przeniesienia sędziów w stan spoczynku i na inne miejsce służbowe // DzURP, 1932. – Nr. 73. – Poz. 663.
- ²⁸ Чистка в Коломийському окружному суді / Діло. – 1923. – 21 верес.
- ²⁹ ЦДІАЛ України, ф. 205, оп. 1, спр. 337, арк. 3, 10, 17.
- ³⁰ Єгрешій О. Станиславів у складі Другої Речі Посполитої / Олег Єгрешій, Людмила Дрогомирецька, Наталія Храбатин // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2001. – № 18–19. – С. 55.
- ³¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2192, оп. 2, спр. 1, арк. 27.
- ³² ДАІФО, ф. 90, оп. 1, спр. 19, арк. 1.
- ³³ Там само, арк. 6.
- ³⁴ Там само, арк. 115.
- ³⁵ Гловацький І. Ю. Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині (1921–1939 рр.) / І. Ю. Гловацький. – Львів : Тріада плюс, 2003. – С. 129.
- ³⁶ Posłowie rewolucyjni w Sejmie. Lata 1920–1935. Wybór przemówień, interpelacji i wniosków / Kol. red. T. Daniszewski (red. odp.), G. Iwański, M. Minkowski. – Warszawa : Książka i wiedza, 1961. – S. 174.

В статтє рассмотрены особенности репрессивного судопроизводства в государственной политике Второй Речи Посполитой в отношении национальных меньшинств. Основное внимание уделено деятельности чрезвычайных судов в Восточной Галиции и их роль в уничтожении украинцев. Указываются некоторые аспекты судебного-полицейской репрессии на землях Станиславивского воеводства.

Ключевые слова: *Вторая Речь Посполитая, судопроизводство, чрезвычайные суды, национальные меньшинства, Восточная Галиция, Станиславив.*

The given article considers the features of the repressive legal proceedings in relation to national minorities in the government politics of the Second Polish Republic. The main attention is paid to the action of the extraordinary courts in Eastern Galicia and their place in the extermination of Ukrainians. Some aspects of the judicial and police repression in Stanyslaviv province are specified.

Keywords: *the Second Polish Republic, legal proceedings, extraordinary courts, national minorities, Eastern Galicia, Stanyslaviv.*